

НАШ СЛАВЕТНИЙ ЗЕМЛЯК ЛАЗАР БАРАНОВИЧ

У статті аналізується постать уродженця Чернігівщини, церковно-політичного діяча та письменника, архієпископа Чернігівського Лазаря Барановича.

Ключові слова: Лазар Баранович, архієпископ, політик, письменник, проповідник, друкарня.

Лазар Баранович – український церковно-політичний діяч та письменник, який на нашій чернігівській землі залишив велику духовну та матеріальну спадщину.

Обычай издавна люде имените
Различные печати в родех своих мети
Кто звером, кто же птенцом дом свой печатлеет,
А Лазарь Баранович сим славится словом:
Не хвалюся, точію о Кресте Христовом [1].

Народився Лука Баранович (після чернечого постригу Лазар) у 1616 році. Він мав значний вплив як у церковному, так і в суспільно-політичному житті Гетьманщини. Думка впливового архієпископа враховувалась при виборі гетьманів, призначенні воевод, наданні всіх духовних посад на Лівобережній Україні [2].

Навчався Л. Баранович спочатку в Києві. У Київському колегіумі, заснованому в 1632 році Петром Могилою, він мав усі можливості отримати досить ґрунтовну на той час гуманітарну освіту.

Представники української науки і культури першої половини XVII ст. традиційно здобували освіту за кордоном. Отже, не дивно, що Л. Баранович поїхав учитися до Вільно й Каліша. На все життя він зберіг шанобливе ставлення до польської культури, хоча й був яскравим представником антикатолицького табору в середовищі українського духовенства.

З 1642 р. розпочалася педагогічна діяльність Л. Барановича. В Києво-Могилянській колегії (академії) він проходить шлях від викладача філософії і богослов'я до ректора (1650-1657 рр.). Це був перший випадок, коли ректором став вихованець колегії.

У 1657 р. після смерті Чернігівського єпископа Зосими Прокоповича Лазаря Барановича обрали єпископом Чернігівським, у цьому сані він перебував аж до 1693 року, до кінця свого життя.

Архіпастир передусім порушив питання про межі єпархії. Він був ревним поборником зневажених прав Православної церкви і постійно апелював то до гетьманів, то до московських царів з тим, щоб Чернігівській кафедрі повернули землі та монастирі, що їх відібрали католики. Завдяки його піклуванню були впорядковані Єлецький та Троїцько-Іллінський монастирі в Чернігові, Преображенський – у Новгороді-Сіверському, Миколаївський – у Батурині та ін. У справі відбудови храмів і монастирів пресвященному допомагали благочестиві жертводавці: чернігівський полковник Василь Дунін-Борковський, гетьмани Іван Мазепа, Іван Самойлович, Дем'ян Многогрішний та ін. На кошти гетьмана Мазепа у Чернігові збудований (за

© Гірко Віра Олексіївна – вчитель української мови та літератури Локнистенської ЗОШ I-III ступенів Менського району.

планом Адама Зернікова) величний, прекрасної архітектури Троїцький собор. Цей зверхник вважається також фундатором Домницького монастиря на місці явлення чудотворного образу Божої Матері. На кошти воєводи Адама Киселя неподалік від Сосниці заснований Макошинський монастир.

На кошти полковників Дем'яна і Василя Многогрішних посеред дрімучого лісу, на високому горбі, за 40 верст від Кролевця засновано Пустинно-Рихлівський Свято-Миколаївський спільножитний монастир (нині Коропського району).

У місті Ніжині вдова полковника Стародубського полку Ганна Бреславська у 1660 р. заснувала жіночий монастир.

У 1681 р. старець Іона Болховський заснував на правому березі ріки Снов Кам'янський монастир. При храмах створювалися цехи різних ремесел, школи. Цехи піклувались про сиріт, старців, калік.

Вважаючи важливим чинником духовної просвіти народу проповідь слова Божого, преосвящений увів при кафедрі посаду проповідника, яку посідали знамениті Іоанікій Галятовський і святий Димитрій Ростовський [3].

Під впливом Л. Барановича в середині XVII ст. сформувалася плеяда церковних діячів, внесок яких у культуру та освіту дуже вагомий.

Також довкола Барановича гуртувалися талановиті письменники, художники, зодчі. За часів цієї видатної постаті Новгород-Сіверський став одним із центрів ливарного виробництва. Створена Л. Барановичем хорова капела уславилась високою виконавчою майстерністю. Так, російська правителька Софія Олексіївна просила Лазаря прислати його півчих у Москву для придворного хору. У 1666 р. хорова капела прибула до Москви і залишалася там майже рік. Та й сам він був добрим музикантом, створював духовні пісні [4].

Зв'язки з академією Л. Баранович не припиняв підтримувати і тоді, коли очолював Чернігівську єпархію. Велика заслуга Чернігівського архієпископа в розвитку освіти і книгодрукування. На Чернігівщині виникали братства, при них відкривалися школи. Л. Баранович розпочав створення навчального закладу на зразок Києво-Могилянської колегії, тому Новгород-Сіверську школу перевів до Чернігова і постійно піклувався про неї. У цьому навчальному закладі після його відкриття викладали польську мову, богослов'я, аристотелеву філософію, красномовство. Цей заклад проіснував до 1869 р.

Л. Баранович – фундатор друкарні у Новгороді-Сіверському. Згуртувавши навколо себе творчі сили Лівобережної України, він зрозумів, що настав час, коли треба створювати єпархіальну друкарню. І 1672 р. мрія просвітителя здійснилась – у стінах Спасо-Преображенського монастиря почала діяти перша на Лівобережній Україні стаціонарна друкарня.

Управителем Новгород-Сіверської друкарні став писар Семен Ялинський, який підняв налаштувати виробничий процес. Але навколо питання про рік заснування друкарні існують певні суперечності між ученими. На думку І. Огієнка, її було засновано 1671 р. «Про час заснування цієї друкарні, – зазначав учений, – дослідники пишуть по-різному: Н. Сумпов зазначає, що друкарня ця «була відкрита на початку 70-х років». Д.А. Рачинський про це каже: «Около 1670 года основана, по свидетельству Страданского, типография в Н.-Северске». Про те, що 1670 року Л. Баранович не мав ще друкарні, свідчить і він сам у своїх листах, де цього ж року пише: «Коли б у мене була друкарня, то...». Як би там не було, скоро друкарня була влаштована, але в організаційному відношенні вона мала нещасливу долю. З'ясувалося, що Ялинський друкарської справи фактично не знав. Баранович скаржився: «Пан Ялинський ніколи друкарством не займався, став по Вільнах їздити учитись і спосіб друкарський шукати». До того ж козацька старшина вимагала переїзду архієпископа до Чернігова. Перенесення кафедри до Чернігова було справою складною, бо тут єпархіального господарства практично не було, тому друкарня залишалася у Новгород-Сіверському монастирі і після від'їзду владики під доглядом Семена Ялинського. Позбавлений господарського ока, останній не поспішав налагоджувати друкарську справу. Л. Баранович скаржився у листі до архімандрита Михайла Лежайського, що «пан Семен тільки впертість робить», за що заслугове і шибениці, бо «всі нагадування

його – лише горох об стінку». «Ось так прислужився мені пан Семен, – розпачливо пише архієпископ, – він нечасною друкарнею неперемінно вжене мене в домовину».

Створена друкарня почала працювати аж наприкінці 1674 р. Яка книга першою зійшла з друкарського верстата, сказати важко. Вважається, що це було «Слово на Благовіщення» Л.Барановича. Того ж таки року вийшли ще «Слово на Троїцю» та «Слово на Воскресіння».

Але своєю друкарнею Л.Баранович був незадоволений і надалі, бо не мав змоги її контролювати як слід. Ось тому в нього виникає думка про переведення друкарні до Чернігова. У лютому 1675 р. через гетьманське посольство до царя Лазар передає своє прохання «О жалованной грамоте на друкарню в Чернігові, где і преж всего бывала», натякаючи, безсумнівно, на пересувну друкарню Кирила Транквіліона-Старовецького, в якій 1646 р. побачив світ чернігівський першодрук – «Перло многоценное». На прохання Барановича цар дав згоду на заснування друкарні в м. Чернігові, але справа тягнулася дуже повільно.

Невідомо, з яких причин, але друкарня і далі працювала в Новгороді-Сіверському. Невдовзі Л.Баранович дізнався, що С.Ялинський разом з Новгород-Сіверським архімандритом М.Лежайським почали потай від нього використовувати друкарське обладнання. Додатково закладалася більша кількість примірників, ніж передбачалося, а отримані з цього прибутки йшли на розбудову місцевого монастирського господарства.

Такі факти остаточно переконали Барановича, що тримати друкарню далі у Новгороді-Сіверському немає ніякого сенсу. До того ж 7 липня 1679 р. пожежа знищила усе місто, і це було останньою причиною прискорення переведення друкарні до Чернігова. Того ж року Л.Баранович перевіз друкарню й перевів С.Ялинського до Чернігова. Ялинський 7 вересня 1679 року одержує від Барановича «Універсал» – привілей на управління друкарнею [5].

За підрахунками фахівців, за 1674-1679 роки друкарня оприлюднила 7 творів самого Барановича (4 з яких польською мовою), 6 творів І.Гаятовського (5 з яких польською мовою), твір Д.Туптала «Чуда Пресвятої і Препоблагословенної Диви Марії», А.Бучинського «Чигирин – прикордонне місто» (польською мовою), а також видання загальноцерковного призначення.

Незважаючи на всі перипетії навколо створення та діяльності друкарні, її значення важко переоцінити. Завдяки їй вдалося повністю забезпечити місцеві храми богослужбовими книгами. Навіть у кінці ХІХ ст. відзначалося широке використання в церквах північної Чернігівщини новгород-сіверських стародруків. Відзначено й освітні заслуги друкарні, яка видала низку «Граматик», «Часословів», «Елементаріїв», що використовувалися у школах краю як навчальні посібники [6].

Багаторічні старання Л.Барановича увінчалися успіхом: Чернігівська друкарня вийшла на третє місце після Львівської та Київської. Про високий рівень цієї справи свідчить застосування двоколірного друку, різноманітних шрифтів та орнаментів. Тут уперше в практиці слов'янського друкарства почали використовувати поряд з дереворитами мідерити. Також завдяки його старанням піднімалися з руїн давньоруські Спаський та Борисоглібський собори. Знову стали православними Єлецький та Троїцько-Іллінський монастирі, будуються нові споруди Троїцько-Іллінського монастиря – трапезна з Введенською церквою. Завдяки енергійним діям та заходам Л.Барановича у Спаському монастирі розпочалися великі будівельні роботи: споруджуються масові мури і вежі, надбрамна вежа-дзвіниця, корпус келій, будинок слов'яно-латинської школи, покої настоятеля.

Поряд з вищезгаданими досягненнями Л.Баранович є і видатним українським політичним діячем.

Покровитель талантів і сам проявив багатогранність творчого обдарування. Але найбільше визнання він отримав як письменник. Поетична спадщина його складає більш ніж тисячу п'ятсот віршів. Лазар Баранович добре усвідомлював, що саме друковані книги, які виходили значно більшими тиражами, ніж рукописні, були потужним джерелом духовності, освіти і сприяли утвердженню християнської моралі [8].

Лазар Баранович – автор богословських проповідей, політичних трактатів, духовних і світських поезій. Його творчість як проповідника складають дві книги проповідей: «Меч духовный» (1666) і «Труби словес проповідних» (1674), написаних церковнослов'янською з домішками польської, латинської та староукраїнської мов. Основна їх тематика – теологічні питання та релігійно-моральні настанови. Книги відрізняються лише постановкою теми: у «Мечі духовному» настанови йдуть від самого проповідника і являють собою закон, за яким має жити кожен християнин; в «Трубах словес проповідних» читач має сам пізнати правду з оповідей про життя святих, про події святої історії. Джерелами проповідей були Біблія, праці візантійських церковників Василя Великого, Григорія Богослова, Іоанна Златоуста. Форма проповіді типова: 1. Екскордіум (вступ), в якому повідомлялася тема проповіді; 2. Епіграф із Біблії, що мав найтісніший зв'язок із темою; 3. Наррація, тобто сама оповідь; 4. Конклюдія (висновок). Проповіді у візантійських традиціях і бароковому стилі орнаментувалися різними прикладами, наприклад, байкою, легендою, прислів'ям, приказкою, підсилювалися метафорами та алегоріями.

У відповідь на книгу католика П.Бойми «Стара міра нової віри», спрямовану проти православ'я, Л.Баранович написав польською мовою полемічний трактат «Нова міра старої віри» (1676). У цій праці він виступив на захист православ'я, заперечував відхід греків та українців від правильної віри, наводячи факти з церковних писань і Святого Письма, звинувачував католиків у нав'язуванні унії і духовному роз'єднанні. Тон полеміки – поміркований, незлобливий, подекуди містить віршовані вставки на римовану прозу.

Основні твори Л.Барановича – польськомовні поетичні збірки: «Житія святих» (1670), «Аполлон християнський» (1670), «Лютя Аполлонова» (1671), «Книга смерті» (1676), «Пять нот» (1680), «У вінок матері Божої» (1680) та ін., де є вірші духовні та світські. Духовні вірші, присвячені уславленню Бога, пресвятої Діви, апостолів, пророків, ангелів, святих, були фактично продовженням проповідно-полемічної практики теолога-схоластика. Здобутком поета можна вважати світські вірші, у яких він торкався «різних сучасних предметів». Тут є вірші морально-настановчого характеру про любов до ближнього, милосердя, які закликають допомагати бідним, водночас викривають такі пороки і вади сучасного йому суспільства, як «сріблολюбство», паразитизм, пияцтво, лінівність, хвалькуватість, прагнення до розкошів. Йому вдаються пейзажні замальовки, що супроводжуються філософськими роздумами про людину, світ і місце людини в ньому. В поезії висловлював свої громадсько-політичні погляди: патріотизм, щире любов до рідного краю, біль за руїну, за пасивність народу та наростання міжусобних чвар, негативне ставлення до унії і водночас прагнення об'єднати слов'янські народи проти магометанського світу.

Пізніші твори, такі як «Слово благодарственне господу Ісусу Христу» (1680), «Слово на Успіння Пресвятої Богородиці» (1680), «Благодать і истина» (1683) та інші, присвячені релігійним питанням. Поетика поетичних творів Барановича позначається бароковим стилем з його жанровою структурою та художньо-поетичною системою, з притаманним цьому стилю афористичністю, грою слів, тяжінням до формальних прикрас та зорового наповнення.

Отже, є вагомими підстави вважати, що Лазар Баранович є справді талановитим та видатним письменником XVII ст.

В історію української культури він увійшов як один із найвизначніших проповідників. Опанувавши секрети науки Цицерона і Горация, письменник-проповідник вельми дбав про чистоту, досконалість, образність і вишуканість мови. Сучасники очевидці твердили, що його проповіді користувалися великим успіхом, примушували плакати слухачів, каятися грішників.

Помер Л.Баранович на сімдесят третьому році життя та тридцять шостому році свого єпископського служіння. Похований у Борисоглібському соборі. Його багатогранна діяльність, спрямована на розвиток єпархії, школи та освіти, літератури і мистецтва, заслуговує на почесне місце в історії вітчизняної культури.

1. Половникова С. Європейські традиції у чернігівських стародруках // Деснянська правда. – № 78. -19 травня 1996. – С 4.
2. Павленко С.О. Оточення гетьмана Мазепи: соратники та приборчники. –2-ге вид. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С. 252.
3. Антоній, митрополит Чернігівський і Ніжинський. Нариси з історії Чернігівської єпархії // Пам'ять століть, 1992. – № 1. – С. 13-15.
4. Воїнов С. Новгород-Сіверський. Нариси історії. – Чернігів, Сіверянська думка, 1999. – С. 72-75.
5. Огієнко І.І. Історія Українського друкарства. – К.: Либідь, 1994. – С. 344-345.
6. Карманов Ю. Книги – це ріки, якими живиться Всесвіт // Воскресение. – Березень 2002 р. – С. 10-11.
7. Воїнов С. Політична акція Лазаря Барановича // Радянське Полісся. – 7 вересня 1996 р. – С. 7.
8. Куценко Т. Богородичні гравюри «Руна Орошеного» // Деснянська правда. – № 62. – 23 травня 1996 р. – С 5.

В статтє анализируєтєя личностъ уроженца Черниговщины, церковно-политического деятеля и писателя, архиепископа Черниговского Лазаря Барановича.

Ключевые слова: Лазарь Баранович, епископ, политик, писатель, проповедник, типография.

Summary: The figure of native of the Chernihiv oblast, church-political figure and writer, archbishop Chernihiv Lazarus Baranovich is analysed in the article.

Keywords: Lazarus Baranovich, archbishop, politician, writer, preacher, printing-house.

